

Јелица Р. СТОЈАНОВИЋ*
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет у Никшићу

Оригинални научни рад
Примљен: 18. 11. 2019.
Прихваћен: 12. 02. 2020.

СВЕТОСАВСКО И НЕМАЊИЋКО НАСЉЕЂЕ У ЦРНОЈ ГОРИ, И ОДНОС ПРЕМА ЊЕМУ ДАНАС

Циљ нашег рада је да представимо немањићко и светосавско наслеђе на просторима данашње Црне Горе, те да сагледамо актуелно стање у Црној Гори. У обзир ћемо узети многе сфере: језик и писменост, садржаје и форме најстаријих споменика, прослављање Светог Саве, заступљеност у школским програмима, уџбеницима, црквено, наслеђе, итд.

Кључне ријечи: Светосавље, правопис, најстарији писани споменици, црквено прослављање, школска слава, школски програми, уџбеници, црква.

1. Циљ нашег рада је да представимо немањићко и светосавско наслеђе на просторима Црне Горе у контексту односа садашње Црне Горе према њему. Формирање култа Светог Саве у средњовјековној Зети, Боки, Поли-мљу, Хуму отпочело је још у времену Немањића и има свој континуитет кроз вјекове. То укључује и световно и свјетовно наслеђе: црквено, црквеноправ-но, просвјетно, књижевно, језичко. Упркос таквом наслеђу, вишевјековном, на којем је заснован историјски континуитет свих простора Црне Горе, данас се званична Црна Гора покушава одрећи светосавског наслеђа, или га, што је још теже, фалсификовати и кривотворити (претворити у несрпско). Међу-тим, гдје се год загребе испод површине данашњих политичких пројекција открива се стварно лице које није лако затамнити. На другој страни, црква и народ (у највећем броју) чувари су светосавског наслеђа, настављају конти-нуитет оног што је осмовековна традиција и утемељење.

Тема којом се бавимо, с обзиром на то да није примарно лингвистичка, подстакнута је, осим великим јубилејем посвећеном аутокефалности Српске цркве, и најновијим дешавањима у Црној Гори, којима се за последњих 15 година ради на промјени идентитета Црне Горе и њене историје. Садашња државна политика Црне Горе спроводи пројекат према којем би све (или што је могуће више тога) са простора данашње Црне Горе требало подвести под црногорско (без српског предзнака). То је у последње вријеме кулминирало

* jelicast@yahoo.com

доношењем Предлога закона о правном положају вјерских заједница,¹ према којем би све што припада Српској православној цркви (тј. различитим епархијама на простору данашње државе Црне Горе), а настало је до 1918. године („прије губљења независности Црне Горе и њеног припајања Краљевини СХС”, како се каже), постало власништво државе. У овакву идеологију поготово се не уклапа немањићко и светосавско наслеђе (језик, књижевност, сликарство, црква...), које је толико уткано у биће простора данашње Црне Горе да се и најмањим дјелићем и свеукупношћу одупире импровизацијама.

2. О дугом континуитету Немањића и светославља у Зети говоре и заступљеност Немањића у црквеним календарима. Свети Симеон и Свети Сава (уз Арсенија I Сремца и Стефана Дечанског) уписани су у Црквеном календару у Псалтиру Ђурђа Црнојевића, који је штампан 1494. године. Свети Сава се прославља 14. јануара (име је уписано црвеним почетним словом „С”), а Свети Симеон „србски” 13. фебруара (пуно црвено слово – велики празник)².

Овај календар прате и календари у најстаријим црногорским часописима: *Грлици* од 1835. године, у свим бројевима; потом *Орлићу*, и тако редом.

3. Како нам свједочи споменичка грађа, рукописи и натписи, сви најстарији споменици који су са простора данашње Црне Горе, било у форми било у садржају, повезани су са Немањићима и немањићком традицијом.

На простору Хума настао је (крајем 12. вијека) највеличанственији српскословенски рукопис, једна од најљепших рукописних књига свијета, *Мирослављево јеванђеље*, а у запису Григорија дијака стоји: „Ја грешни Григорије дијак, недостојни назвати се дијаком, украсих ово јеванђеље златом великославному кнезу Мирославу, сину Завидину”.

У натпису (истог) хумског кнеза Мирослава (опет са краја 12. вијека), у престолној задужбини, цркви Светог Петра и Павла у Бијелом Пољу уклесано је: „У име оца и сина и светог духа. Ја син Завидин, именом раб Божији Степан Мирослав, кнез хумски, саградих цркву Светог апостола Петра”.

У Будимљи налазимо Првослављев ктиторски натпис, садржајем из 1220. године (Манастир Светог Ђурђа, Беране, фреско-текст позна реплика

¹ То је, како стоји у предлогу, предвиђено *Predlogom zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica*:

„Сви вјерски објекти који су били имовина државе Црне Горе прије губитка њене независности и припајања Кралевини Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, а који касније нису на одговарајући правни начин прешли у својину неке вјерске заједнице биће препознати као државна имовина”, каже се у саопштењу, и даље: „ријеч је о имовини коју је стварала и стичала држава Црна Гора и која представља културну баштину свих њених грађана, таква имовина биће уписана као културно благо, односно као државна својина Црне Горе”, истиче се у саопштењу (https://www.paragraf.me/nacrti_i_predlozi/predlog-zakona-o-slobodi-vjeroispovijesti-ili-uvjerenja-i-pravnom-polozaju-vjerskih-zajednica.pdf).

² Црквени календар Ђурђа Црнојевића за 1494. годину штампан је на Цетињу у вријеме када је владао Ђурађ Црнојевић. Од српских светаца уписани су: *Свети Сава* („14. јануара, Сава прваго архиепископа србскога” са црвеним почетним словом С), „Симеон србски” (*Стефан Немања*) („13. фебруара, Симеона србскога, новог миrotочца”, пуно црвено слово – велики празник), *Арсеније I Сремац* („28. октобра, Арсенија архиепископа”, само црно слово) и *Стефан Урош III Дечански* („11. новембра, Стефана иже в Дечах” почетно црвено слово).

првобитног и уништеног натписа, крај 16. или прва половина 17. вијека): „Љета 6728 (тј. 1220), мјесеца јануара, 6. дана, престави се раб Божији *Стефан жупан Првослав, син великог жупана Тихомира, синовац Светог Симеона Немање* и хтитор мјеста овога, гдје је и његов гроб”.

Са простора Зете најстарији сачувани споменици су: *Морачки натпис* (1252), *Натпис зетског епископа Неофита* (1262) и *Иловички препис Законоправила Светог Саве* из 1262 (најстарији сачувани препис *Законоправила Светог Саве*).

У *Морачком натпису*, једном од најљепших фреско-натписа, уписане су сљедеће ријечи: „Овај свети храм Пречисте Богородице Дјеве сазидах и украсих у име Успења, ја *Стефан* син великога кнеза *Вука*, унук *Светог Симеона Немање*. Ово би у вријеме благочестивог краља нашег *Уроша*”.

А у *Натпису зетског епископа Неофита* из 1262 (Бока Которска): „Епископ зетски Неофит сагради храм овај у области Светога Михаила у дане богочастивог и богомдржавнога и светороднога господина краља *Стефана Уроша*, сина првовенчаног краља *Стефана*, унука *Светога Симеона Немање*...”.

Номоканон или *Законоправило Светог Саве*, најстарији је сачувани превод познат и као *Иловичка крмчија*, настао на тиватској Превлаци, сједишту Зетске епископије 1262. године за манастир Св. Архангела Михаила. Преписао га је поп Богдан. Свети Сава је поставио епископе за своју цркву и послао их свакога у своју епархију „предав им књиги законије” (Милаш 2005: 427). У складу са тим се среће и мишљење да је Свети Сава дао да се сачини онолико законоправила колико је било српских епископија, а оригинал (протограф) се чувао у Жичи (али је одатле вјероватно нестао већ 1253. године, када су Бугари похарали Жичу). Оригинал *Законоправила* данас нема, као ни првих преписа који директно потичу од протографа Светог Саве. Сачувано је 11 преписа српске редакције *Законоправила Светог Саве*. Најстарији је *Иловички препис*, настао на простору Зетске епископије. Када је српска црква добила аутокефалност, Свети Сава је благословио и 11 (или 12) епархија српске цркве, међу којима и Зетску и Будимљанску, и у сваку епархију упутио по једног епископа, а у Зету је упутио Илариона, угледног хиландарског јеромонаха и ученика Светог Саве (истог онога који је, послан од Светог Саве из Свете Горе, читао акатисте над моштима Светог Симеона Мироточивог, након чега је још јаче почело да точи свето миро). И Иларион је, као и остали епископи, како нам казују предања, понио са собом једно *Законоправило Светог Саве* у Зетску епархију, у којем бијаше записано (све) знање о томе како треба управљати црквом и државом: по Божијем и људском. Према томе је и први зетски епископ, вјероватно, понио са собом један препис *Номоканона*. Сједиште му је било у манастиру Светог архангела Михаила на Превлаци у Боки Которској.

Овдје су представљени најстарији сачувани писани споменици, ћирилични, српски, са простора Зете до краја 13. вијека. Дакле, најстарији писани споменици са простора данашње Црне Горе свједоче Немањиће, што је преточено и потврђено и у натписима. Ријечи саме собом говоре. Изван

предочених споменика, нема познатог писаног наслеђа са простора данашње Црне Горе.

4. Веома важна, као историјскојезичко свједочанство повезаности, утицаја и размјене духовности и културе, јесу и правописна кретања и правописне тенденције на просторима гдје се говорило и писало српским језиком (Рашка, Зета, Хум, Дубровник, Босна, а понекад и шире и даље). Познато је да се у српском правописном наслеђу издвајају два типа: *глагољска (архаичнија) правописна традиција и ћириличка (новија, источнија) правописна традиција*. За глагољску правописну традицију, с обзиром на то да је присутнија и дуже задржана на западним подручјима српског језика (прије свега у Хуму, а још дуже у Босни), Александар Белић је, разликујући је од рашког (новијег, прогресивнијег) правописа, увео условни термин (неодређен, и не сасвим адекватан – поготово ако се узму у обзир каснија његова погрешна тумачења и примјене): *зетско-хумски правопис* (или школа), везујући настанак српске редакције за простор Зете, а највише се, као за аргумент, позивајући на ортографско рјешење („танко јер“) за изједначени српски полугласник.³ То је потом у знатној мјери и по инерцији прихватано, без прецизирања шта тај термин представља, поготово с обзиром на реално стање на различитим српским језичким подручјима и у различитим споменицима (Стојановић 2011). Међутим, и сам Белић је овај термин употребио опрезно, говорећи о тенденцијама у оквиру широких српских језичких простора. Овако одређење и именовање правописних „школа“ увелико је доведено у питање, те је показана неадекватност и неутемељеност термина с обзиром на ситуацију из споменичке грађе (нпр. Родић, Јовановић⁴, Јерковић⁵). Углав-

³ Белић је, као што је општепознато, дошао до закључка да је почетак ћирилске редакције наших споменика извршен у Зети, а та се редакција касније проширила и на Хум и на Рашку. На основу чега је Белић дошао до овог закључка, односно шта наводи као главни аргумент за овакву претпоставку?! Прије свега, на основу тога што се у *Мирослављевом јеванђељу* („чији главни текст припада знатно старијем времену“, – према Белић 1999: 364) употребљава једино Ъ: „Та околност што су ћирилски текстови задржали Ъ показује да је наша редакција постала у оним крајевима у којима се полугласник изговарао као глас близак звуку *е* (као *ѧ* или сл.)“, закључује Белић, а то је, како налазимо код Белића, могла бити (једино) Зета (Белић 1999: 365). Међутим, ово је, како су показала многа истраживања (Ивић, Јерковић 1981: 103–104; Недељковић 1979, и сл.), сасвим непоуздан (да не кажемо неутемељен) аргумент, – употреба Ъ не иде у прилог било ком подручју, и изговор полугласника (у правцу предњег реда) не мора бити (и није) у основи биљежења полугласника *танким јером*, – *танко јер* се (готово искључиво) употребљава на свим просторима српског језика, од истока до запада (споменици у којима се пише *дебело јер* су ријетки, односно појединачни) (Стојановић 2011).

⁴ „Сви сачувани зетски споменици сагласни су са рашким. То је још једна чињеница која би била добар разлог да се поново размисли о ваљаности термина зетско-хумски правопис, нарочито о првом делу сложенце. Правопис наших најстаријих сачуваних ћирилских натписа из 12. и 13. века такође потврђује постојање наведеног правописног двојства, и то конзервативнијег хумско-босанског подручја, док се зетско подручје не разликује од рашког у главној особини (употреба прејетованих вокала). У нашој литератури поред Белићевих термина зетско-хумски (босански), рашки (старији и млађи) правопис, поједини аутори, који су се бавили правописом наших старих ћирилских споменика, опрезније одређују ово правописно двојство“ (Родић, Јовановић 1986: 9–12).

⁵ Наводећи правописне карактеристике неких споменика, Вера Јерковић правописне праксе именује као: а) „норма глаголице“ (што замењује Белићев термин зетско-хумски); б) „искључиво ћирилска особина“ (очигледно Савин, или млађи рашки правопис); в) „ненормализовано

ном, у споменицима 12. и 13. вијека издвајају се двије правописне тенденције: 1) Прво је старији (архаичнији) правопис српске писмености (*старији српски правопис*): у који би се могло сврстати и оно што се означава као „зетско-хумски”/„хумско-босански”//„норма глагољице”. 2) Друго је *млађи српски правопис*, „рашки правопис” (под који се могу подвести називи „млађи рашки правопис”/„искључиво ћирилске особине”, „правопис Светог Саве”): правопис постаје веома доминантан рано у Рашкој (њиме су писани неки споменици и изван Рашке, и прије реформе Светог Саве, нпр. правопис Григорија дијака у *Мирослављевом јеванђељу*) (Стојановић 2011).

Најстарији сачувани споменици са подручја Зете немају одлике тзв. зетско-хумског правописа (тј. глагољске правописне традиције), већ одлике млађег рашког правописа (па је и термин зетско-хумски правопис, што се тиче споменика са подручја Зете, у том смислу неадекватан). Рашки правопис се, као што је познато, доводи у везу са реформом Светог Саве и кругом људи око њега у манастиру Хиландару. То што сви најстарији споменици са простора Зете имају одлике рашког правописа свједочи о најтјешњим и јединственим везама Рашке и Зете. Најстарији сачувани споменици са простора Зете (који су из друге половине 13. вијека) имају искључиво рашки правопис (новији српски правопис), који баштини ћирилску правописну традицију, одликује га употреба лигатура њ и њ, одсуство *ћерва*. Рашки правопис имају: *Морачки натпис* (прѣтъѣ, оуспенна, спа), *Натпис зетског епископа Неофита* (ѡ, ѡпископѣ, крѡла), *Законоправило Светог Саве – Иловичка крмчија* (ѡго 94, ѡресѣ 96, прѣстъѣнь 94, ѡко 93, бѡѡѡѡѡ 106, послѡнѡѡѡ 93, двоѡѡ 95, людеѡѡ 95).

5. Прослава Светог Саве и Немањића на простору Зете, а потом и на свим просторима који су ушли у састав последње Црне Горе, има свој континуитет од веома давних времена. Свети Сава се, уз друге Немањиће, као што смо видјели, од најстаријих времена славио као црквени празник. Свети Сава је, као заштитник српског народа и државе, слављен у цркви још у 13. вијеку „бденијем и славословљењем, а касније и акатистом”: „отуда је у типичима и минејима обиљежен 14. јануар као велики празник” (Дурковић Јакшић 2011: 21). Први помен о ванцрквеном слављењу Светог Саве имамо у празничном минеју Божидача Вуковића Подгоричанина (1436–1438). У празничном минеју, који је Божидар Вуковић издао у Млецима 1536–38, „имамо потврду да је слављење св. Саве као највећег празника, било не само у цркви већ је било и у манастирским трпезаријама. По том минеју знамо да се после службе св. Сави ишло у трпезарију, где се давало тзв. ’велико утјешеније братјам’. То је први помен, за који знамо, о ванцрквеном слављењу св. Саве. Међу братијом било је, разуме се и ученика [...]. Свакако овај помен прослављања св. Саве и ван цркве сведочи о почецима светосавске прославе” (Дурковић Јакшић 2011: 21).

писање прејетованих вокала (потврда ћирилско-глагољске симбиозе) – што би могло донекле одговарати Белићевом термину старији рашки правопис” (Јерковић 1980: 23).

Прослављање Светог Саве као школске славе (уз црквену) усталило се око половине 19. вијека, како у ослобођеним тако и у неослобођеним крајевима српства,⁶ а од најранијег периода слави се у Црној Гори. Прва основна школа отворена је у Црној Гори 1834. године. Према подацима *Гласа Црногораца*, *Просвјете*, *Невесинџа*, *Оногошта*, *Луче*, *Нове Зете* и других часописа и листова који су излазили у ослобођеним крајевима (а припадају данашњим просторима Црне Горе), прослава Светог Саве у Црној Гори била је од друге половине 19. вијека не само у црквама и манастирима већ и у свим основним и средњим школама. То је била најмасовнија народна прослава (14/27. јануар) сваке године.⁷ Прославе су биле организоване са богатим програмима и по селима и по градовима у свим црквама и школама (Бојовић 2011: 34): „Према писању *Гласа Црногорца*, *Невесинџа* и других листова, светосавска прослава је редовно организована у Црној Гори све до њене окупације 1916. године” (исто). И за вријеме окупације није сасвим престало прослављање Савиндана. Прослављање је настављено у Црној Гори након уједињења Црне Горе и Србије и стварања Краљевине СХС 1918. године. Према писању црногорских листова *Народне ријечи*, *Црне Горе*, *Слободне мисли*, *Боке*, *Зете*, *Ластира* и других, Свети Сава је редовно прослављан у Црној Гори у међуратном периоду (1918–1941), све до окупације и распада Југославије 1941” (Бојовић 2011: 38). Послије рата неколике године прослављан је Свети Сава, да би потом комунисти забранили празновање дана Светог Саве.

Данас се Свети Сава слави по свим градовима и мјестима у Црној Гори, али у организацији цркве и народних сабора, свечано и масовно, са љубављу и преданошћу каквим није равно нити једно друго прослављање, али се не слави од стране државе, институција државне просвјете и културе. Тиме је изостављено (да не кажемо забрањено) прослављање Светог Саве као школске славе у школским и просвјетним структурама у званичној Црној Гори.

6. Колики је значај и присуство Немањића, а нарочито Светог Саве, у историјском континуитету у Црној Гори говоре многи сегменти: а) великом броју цркава и манастира на простору данашње Црне Горе ктитори су Немањићи (за највећи број постоје историјски подаци да су их подигли Немањићи, о некима постоји предање јер су се светиње најрадије везивале за најсветије, тј. Немањиће и Светог Саву, што више од било чега другог гово-

⁶ Како налазимо код Љубомира Дурковића Јакшића, празник Свети Сава је установљен као школска слава на предлог Атанасија Николића, ректора Лицеја у Крагујевцу 2. јануара 1840. године одлуком Совјета Књажевства Србског и исте године прослављен у Крагујевцу и Београду: „Под утицајем ослободилачке ратне акције Кнежевине, доцније Краљевине Србије и Кнежевине Црне горе, под утицајем културне пропаганде, која је стизала од Срба из Аустрије и под утицајем устаника Срба, ширио се обичај светосавске прославе и у неослобођеним крајевима. Св. Сава прославља се у Призрену од 1862, у Приштини од 1864, у Ђилану од 1871, у Пећи од 1894; по градовима у Рашкој, Скадру, Скопљу, Куманову и њиховим околинама такође од 1894. У неким местима на југу прослављао се и раније” (Дурковић Јакшић 2011: 25).

⁷ „У Кнежевини Црној гори прослављен је св. Сава први пут на Цетињу 1856. Из цркве се ишло у школу, где се светила водица, а иза тога говорио је најбољи ђак [...]. Доцније, како су се оснивале школе, нарочито од 1884, св. Сава прослављао се редовно као школски празник.

Колико је св. Сава слављен у Кнежевини Црној Гори сведочи нам сам истакнути српски песник, краљ Никола, који је 1912. написао песму о св. Сави” (Дурковић Јакшић 2011: 24)

ри о народном духу и опредељењу); б) многе цркве и манастири по свим крајевима данашње Црне Горе посвећени су Светом Сави: „На територији данашње Црне Горе 14 цркава је посвећено Светом Сави, а двије од њих се налазе на територији Катунске нахије, на Његушима и у Ћеклићима” (Бојовић: исто). На подручју Боке Которске почетком XX вијека било је седам цркава посвећених првом српском архиепископу (Јововић 2018); в) послије Савине смрти настају фреске и иконе по црквама и манастирима на којима су изображени Св. Сава и Св. Симеон, а и други свети Немањићи. Велики је број цркава и манастира у Црној Гори у којима су изображени Немањићи. Да поменемо само Морачу и Пиву (Бојовић 2011: 32); г) у Црној Гори многе породице и племена славе крсну славу Светога Саву (Дробњак, Васојевићи, Приморје); д) најстарији уџбеници, читанке, буквари, граматике... у Црној Гори, веома су богати садржајима који су посвећени Немањићима, нарочито Светом Сави. Ово се наставља чак и у времену након Другог свјетског рата, са непрекинутим трајањем све до прије двије деценије када је почело избацивање и редиговање садржаја који се тичу Светородне Лозе;⁸ њ) формирана су и многа друштва која су у свом имену садржала име Светог Саве; е) Велики број топонима на простору Црне Горе чува помен на Светога Саву.⁹ И тако даље.

7. Насупрот свему наведеном, насупрот историјском трајању и континуитету, покушава се створити нова Црна Гора, која ће, што је могуће више, раскинути са Немањићима, са Светим Савом, са српством, са самом собом, а што је најпогубније, врши се ревизија и прећуткивање историје и историјског наслеђа. Може ли се све то избрисати, могу ли се спалити књиге (што се почесто дешавало, али је српско наслеђе тако велико да је остајало довољно за свједочење), сакрити манастири (мада је и тога бивало, али су се изнова пројављивали у сјају и свјетлости обновљења), промијенити имена мјеста и кутака (који носе Савино име), заборавити славе (које ми, Срби, једини у

⁸ „Данас у школским уџбеницима, осим многих других садржаја који су из темеља измијењени, нема ни Св. Саве, ни Доментијана, ни Теодосија, ни Силуана са његовим Словом славе Сави [...]. Пети разред – пјесма Свети Сава (народна пјесма), Први разред средње школе: Свети Сава, Житије Светог Симеона, Теодосије, Живот Светог Саве, (Деспот Стефан Лазаревић – Слово Љубве; Константин Филозоф, Живот Деспота Стефана Лазаревића... 41, 43) Задржане су само двије: Јефимијина Похвала кнезу Лазару и Стефан Лазаревић, Слово љубве. Нема ни помена о томе да су биографије као књижевна врста саморodne творевине у српској средњовјековној књижевности и да је њихов зачетник Св. Сава...” (Матовић 2012: 82).

⁹ „Савина вода, Савина столица и Савин кук (2312 m) на Дурмитору, Савин бор и Савино поље (сада Бистрица) у околини Бијелог Поља, Савини крши у околини села Мајсторовина у бјелополском крају, Савин лакат у широј околини Пљеваља, Стијена Светог Саве код манастира Св. Тројице у Пљевљима. Савини извори (од 1873. године Али – пашини извори) у Плаву, Савина вода код села Доља у околини Плава, Савино почивало више Плава, Савина вода у Грађанима у околини Цетиња, Савин вир код Колашина, Савин поток у Подгорици, Савина главица у Доњем Грбљу код Будве, Савина вода код села Јављен у Голији и др., као и Расткова бара и Расткова ливада по свјетовном имену Светог Саве (Вукић 2010, 308–309; Божић 1979, 394; Читанка о Светом Сави 1935, 109; Димитријевић 1926, 68, 117, 118, 121; Петровић 1932, 174–176). Недалеко од манастира Бање код Пераста налази се извор и у стијени над њим отисак руке Светог Саве. На путу између Грахова и Кривошија налази се отисак стопе Светог Саве. Постанак имена Дврсна у Кривошијама приписује се такође Светом Сави, као и настанак плићака између Будве и острва Св. Никола” (Шеровић 2011: 9).

православљу и свијету славимо, једини којима су славе – и имендани), могу ли се пребрисати натписи (који свједоче), састругати фреске (са којих нас посматрају Свети Сава, Свети Симеон, Свети краљ Милутин, Свети Стефан Дечански...), да би се избрисало памћење. Наравно да није могуће! Између осталог, ни због наше радости када славимо славе, посматрамо фреске и иконе, читамо написано, урезано, уклесано, молимо се већ осам вјекова, а и прије и послје, заједно са Светим Савом, Немањићима, са онима који им претходе и слиједе. Радост што су они са нама, што нам не дају да заборавимо, вјечна је и неуништива. Овогодишњим *Предлогом закона о вјерским заједницама* отишло се најдаље, намјера је да се цркве и манастири, црквена имовина, Црна Гора, отуђи од оних коме су припадали и коме припадају: Српској православној цркви. Да би се то оствари(ва)ло треба створити/стварати предуслове који за основ имају брисање памћења, „креирање” новог без парадигме и ослонца у вјековном наслеђу.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999: А. Белић, *Историја српског језика, Изабрана дела Александра Белића*, седми том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бојовић 2011: Ј. Бојовић, Мисао Светог Саве у Црној Гори, *Светосавски зборник. Годишњак за светосавску културу у Црној Гори*, 1, Митрополија црногорско-приморска, Епархија будимљанско-никшићка, Цетиње – Никшић – Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 27–47.
- Вукић 2011: П. Вукић, Прослава Светог Саве на Цетињу (1856–1916) и о култу Светог Симеона у Црној Гори, *Светосавски зборник. Годишњак за светосавску културу у Црној Гори*, 1, Митрополија црногорско-приморска, Епархија будимљанско-никшићка, Цетиње – Никшић – Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 47–59.
- Дурковић Јакшић 2011: Ј. Дурковић-Јакшић, О почецима светосавске прославе у школи, *Светосавски зборник. Годишњак за светосавску културу у Црној Гори*, 1, Митрополија црногорско-приморска, Епархија будимљанско-никшићка, Цетиње – Никшић – Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 21–27.
- Ивић, Јерковић 1981: П. Ивић, В. Јерковић, *Правпис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике.
- Јерковић 1980: В. Јерковић, Средњовековне ортографске школе код Срба, *Југословенски семинар за стране слависте*, 31, Београд.
- Јововић 2018: В. Јововић, Култ Светог Саве на простору данашње Црне Горе између два свјетска рата (1918–1941), *Српска баштина*, III/1–2, 59–72.
- Липовац 2010: Ј. Липовац, Култ Светог Саве у Боки, *Древнохришћанско и светосавско наслеђе у Црној Гори*. Зборник радова са научног скупа

- одржаног у манастиру Михољска превлака 17. јануара 2010, Београд – Цетиње: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања – Светигора, 288–297.
- Матовић 2012: В. Матовић, *Ноћ дугих маказа*, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Актив професора српског језика и књижевности.
- Милаш 2005: Н. Милаш, *Православно црквено право*, Београд–Шибеник: Издавачка установа Епархије далматинске.
- Недељковић 1979: О. Недељковић, *Свети Сава и рашка правописна школа*, Међународни научни скуп Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање, уредник Војислав Ђурић, Београд: САНУ, 177–188.
- Родић, Јовановић 1986: Н. Родић, Г. Јовановић, *Мирослављево јеванђеље. Критичко издање*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење – књига XXXIII, Београд.
- Стојановић 2011: Ј. Стојановић, *Путевима српског језика и ћирилице*, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
- Стојановић 1982: Ј. Стојановић, *Стари српски записи и натписи, Књига 1*, Београд.
- Шеровић 2011: П. Д. Шеровић, О култу Светог Саве у Боки Которској, *Светосавски зборник. Годишњак за светосавску културу у Црној Гори*, 1, Цетиње – Никшић – Подгорица: Митрополија црногорско-приморска, Епархија будимљанско-никшићка, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 64–68.
- https://www.paragraf.me/nacrti_i_predlozi/predlog-zakona-o-slobodi-vjeroispovijesti-ili-uvjerenja-i-pravnom-polozaju-vjerskih-zajednica.pdf (преузето 18. 11. 2019).

Jelica R. Stojanović

THE HERITAGE OF SAINT SAVA AND THE NEMANJIĆ DYNASTY IN MONTENEGRO, AND THE RELATIONSHIP TOWARDS IT TODAY

(Summary)

The heritage of the Nemanjić dynasty and Saint Sava in the territory of the Montenegro of today is presented in this paper from various aspects and in various domains: language and literacy, the content and form of the oldest monuments, the Orthodox Christianity of Saint Sava, the prevalence in school curricula, textbooks, ecclesiastical heritage, etc. The making of the cult of Saint Sava in medieval Zeta, Boka, Polimlje, Hum started in the time of the Nemanjić dynasty and it has had its continuity throughout the centuries. That includes both holy and secular heritage: ecclesiastical, ecclesiastical and legal, educational, literary, linguistic. Despite such heritage, spanning over many centuries, which is the foundation of the historical continuity of all the areas of Montenegro, the official Montenegro is trying to denounce the heritage of Saint Sava today, or falsify and forge it (turn it into non-Serbian). On the other hand, the church and people (in a significant number) are the protectors of the heritage of Saint Sava, they maintain the continuity of the eight-century tradition and foundation.